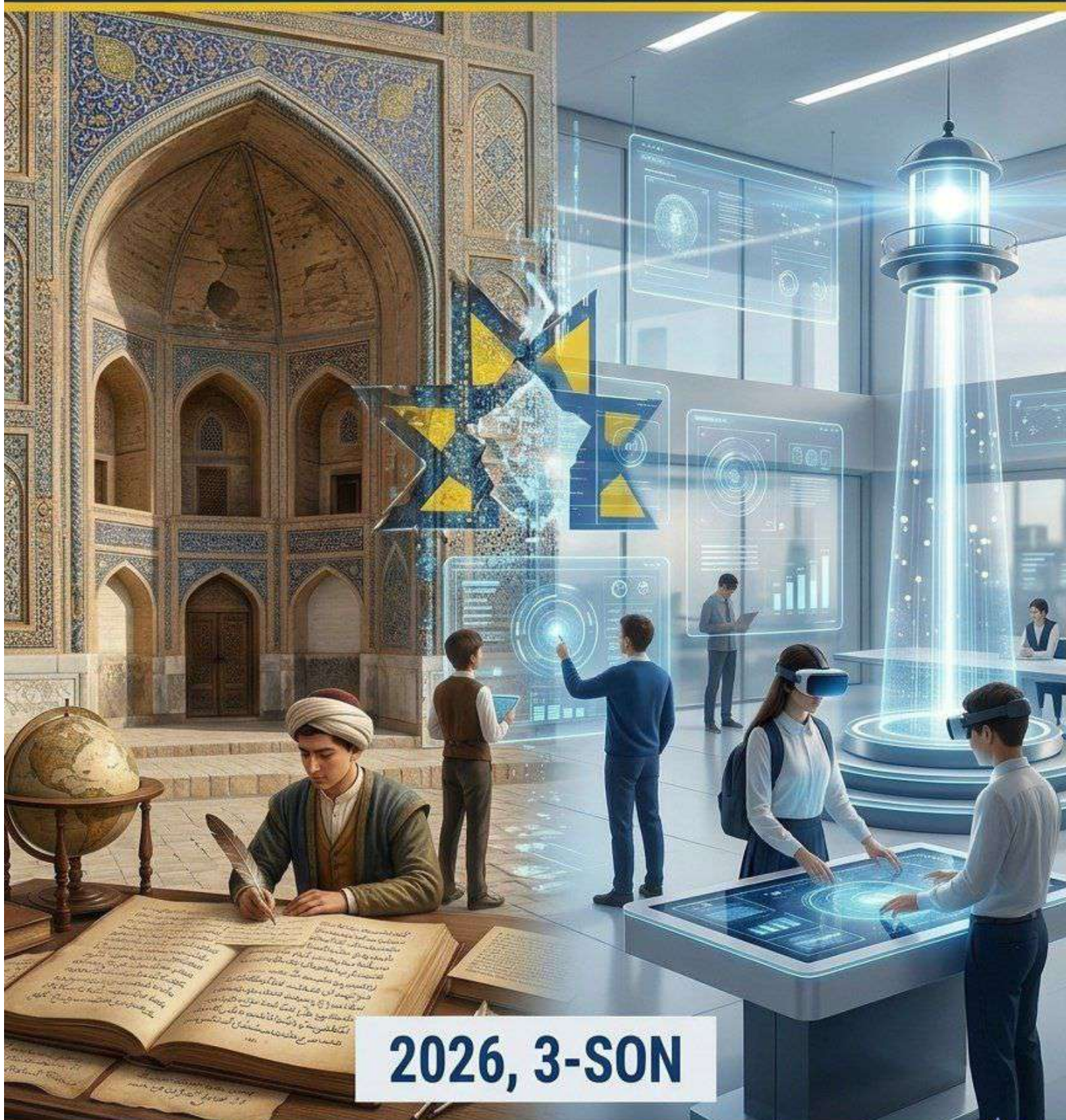

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

RESPUBLIKA OAK JURNALI

2026, 3-SON

ISSN 2181-4201

<https://etjournal.buxdpi.uz>

**BUXORO DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

**BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

ILMIY – METODIK JURNAL

№. 3

BUXORO – 2026

BADIIY MATNDA NUTQIY AKTLARNING ANTROPOSENTRIK TALQINI

Akramova Surayo Renatovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti
dotsenti, f.f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnda nutqiy aktlarning antroposentrik talqini zamonaviy pragmlingvistika, diskurs tahlili va antroposentrik tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilgan. Tilshunoslikning antroposentrik paradigmasi tilni inson omili bilan uzviy bog'liq holda tadqiq qilishni nazarda tutadi. Shu bois nutqiy aktlar nazariyasi ham insonning kommunikativ maqsadi, individual nutqiy xulqi, emotsional holati, lingvomadaniy tajribasi va pragmatik kompetensiyasi bilan bog'liq murakkab hodisa sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi badiiy matnda nutqiy aktlarning kommunikativ vazifasi bilan bir qatorda, ularning antroposentrik, lingvomadaniy va lingvoma'naviy xususiyatlarini aniqlash zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi badiiy matnda nutqiy aktlarning voqelanish mexanizmlarini antroposentrik yondashuv asosida tahlil qilish, ularning lingvoshaxs, kommunikativ niyat va badiiy tafakkur bilan bog'liq xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida pragmlingvistik tahlil, diskursiv tahlil, antroposentrik yondashuv, lingvomadaniy interpretatsiya va tavsifiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, badiiy matnda nutqiy aktlar faqat kommunikativ harakatni ifodalovchi vosita emas, balki muallif va personajlarning individual dunyoqarashi, ruhiy holati, ijtimoiy tajribasi, milliy-madaniy qadriyatlar va estetik pozitsiyasini aks ettiruvchi murakkab pragmatik birlik ekanligi aniqlandi. Shuningdek, badiiy diskursda nutqiy aktlarning illokutiv va perlokutiv xususiyatlari lingvoshaxs omili, kommunikativ vaziyat va madaniy kontekst bilan bevosita bog'liqligi asoslandi. Tadqiqot natijalari o'zbek pragmlingvistikasi, badiiy diskurs nazariyasi va antroposentrik tilshunoslik yo'nalishlarida olib boriladigan ilmiy izlanishlar uchun nazariy va metodologik ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: nutqiy akt, badiiy matn, antroposentrizm, pragmatika, badiiy diskurs, lingvoshaxs, kommunikativ niyat, illokutsiya, perlokutsiya, lingvomadaniyat.

Kirish. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahon tilshunosligida yuz bergan paradigmalar o'zgarishlar tilni tadqiq qilishning yangi yo'nalishlarini shakllantirdi. Struktur va sistemaviy yondashuvlardan antroposentrik paradigma tomon yuzlangan zamonaviy tilshunoslikda til inson faoliyati, tafakkuri, madaniyati va kommunikativ xulqi bilan uzviy bog'liq murakkab hodisa sifatida talqin qilinmoqda. Antroposentrik yondashuvning asosiy mohiyati tilni inson omilisiz tasavvur qilib bo'lmazligini, har qanday lisoniy hodisa bevosita insonning bilish faoliyati, kommunikativ ehtiyojlari, ruhiy holati va ijtimoiy tajribasi bilan bog'liq holda shakllanishini e'tirof etishdan iboratdir.

Mazkur paradigma doirasida pragmlingvistika, kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, psixolingvistika va diskurs tahlili kabi yo'nalishlar jadal rivojlandi. Ayniqsa, nutqiy aktlar nazariyasining shakllanishi tilning kommunikativ mohiyatini chuqurroq anglash imkonini berdi. Antroposentrik tilshunoslik nuqtayi nazaridan nutqiy aktlar inson omili bilan bevosita bog'liq bo'lgan murakkab kommunikativ hodisa hisoblanadi. Chunki nutqiy aktning voqelanishi so'zlovchining individual tajribasi, dunyoqarashi, emotsional holati, kommunikativ kompetensiyasi va madaniy xotirasi bilan belgilanadi. Shu sababli zamonaviy tilshunoslikda nutqiy aktlarni faqat formal-pragmatik hodisa sifatida emas, balki lingvoshaxs faoliyatining mahsuli sifatida o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Badiiy matn nutqiy aktlarning antroposentrik mohiyatini tadqiq etish uchun alohida ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan kommunikativ makon hisoblanadi. Chunki badiiy diskursda

kommunikativ jarayon real muloqotdan farqli ravishda ko‘p qavatli xarakter kasb etadi. Bu yerda muallif, personaj, lirik qahramon va o‘quvchi o‘rtasida murakkab kommunikativ munosabatlar tizimi yuzaga keladi. Natijada nutqiy aktlar nafaqat kommunikativ vazifani bajaradi, balki personaj xarakterini ochish, ruhiy holatni ifodalash, milliy-madaniy qadriyatlarni aks ettirish, estetik ta’sirni kuchaytirish va muallifning badiiy pozitsiyasini ifodalash kabi funksiyalarni ham bajaradi.

O‘zbek tilshunosligida pragmalingsvistika, diskurs tahlili va lingvomadaniyatshunoslik bo‘yicha qator tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lsa-da, badiiy matnda nutqiy aktlarning antroposentrik talqini masalasi hali yetarli darajada maxsus tadqiq etilmagan. Ayniqsa, nutqiy aktlarning lingvoshaxs, kommunikativ niyat, individual tafakkur, milliy-madaniy ong va estetik tafakkur bilan bog‘liq jihatlarini tizimli ravishda o‘rganish zamonaviy o‘zbek tilshunosligining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari badiiy diskursda nutqiy aktlarning kommunikativ, pragmatik, lingvomadaniy va lingvoma’naviy tabiatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi hamda o‘zbek pragmalingsvistikasi va antroposentrik tilshunoslikning nazariy-metodologik asoslarini boyitishga xizmat qiladi.

Metodlar. Tadqiqotda antroposentrik tilshunoslik, pragmalingsvistika va diskurs tahlilining nazariy-metodologik tamoyillariga tayanildi. Nutqiy aktlarning badiiy matnda voqelanish xususiyatlarini aniqlashda J.L.Austinning nutqiy aktlar nazariyasi, J.Searlening illokutiv aktlar tasnifi hamda zamonaviy antroposentrik tilshunoslik konsepsiyalaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tavsifiy-tahliliy, pragmalingsvistik, diskursiv, lingvomadaniy va interpretativ metodlar qo‘llanildi. Tahlil jarayonida badiiy matn kommunikativ faoliyat mahsuli sifatida talqin qilinib, unda voqelanadigan nutqiy aktlarning so‘zlovchi shaxsi, kommunikativ maqsad, pragmatik vaziyat, lingvoshaxs va milliy-madaniy omillar bilan bog‘liqligi o‘rganildi. Shuningdek, nutqiy aktlarning illokutiv kuchi, perllokutiv ta’siri hamda badiiy-estetik funksiyalarini aniqlashga alohida e’tibor qaratildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, badiiy matnda nutqiy aktlar oddiy kommunikativ birlik sifatida emas, balki inson omili bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan murakkab pragmatik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Antroposentrik yondashuv asosida nutqiy aktlarning voqelanishi so‘zlovchining individual tajribasi, kommunikativ maqsadi, ruhiy holati, ijtimoiy mavqei va lingvomadaniy tafakkuri bilan belgilanishi aniqlandi.

Badiiy diskursda nutqiy aktlarning voqelanishi bir necha kommunikativ qatlamlarda amalga oshadi. Jumladan, muallif nutqi, personaj nutqi, ichki monolog, dialog va polilog shakllarida yuzaga keladigan nutqiy aktlar turli pragmatik vazifalarni bajaradi. Har bir nutqiy akt o‘zining illokutiv maqsadi bilan bir qatorda, badiiy matnda qo‘shimcha estetik, emotsional va aksiologik ma’nolarni ham hosil qiladi.

Shuningdek, tadqiqot davomida badiiy matnda nutqiy aktlarning antroposentrik xususiyatlari quyidagi omillar orqali namoyon bo‘lishi aniqlandi:

- *lingvoshaxsning individual nutqiy xulqi;*
- *kommunikativ niyat va pragmatik maqsad;*
- *emotsional-ekspressiv holat;*
- *milliy-madaniy tafakkur;*
- *ijtimoiy-madaniy tajriba;*
- *estetik va aksiologik munosabatlar tizimi.*

Nutqiy aktlarning badiiy matndagi voqelanishi kommunikativ axborotni uzatish bilan cheklanmay, personaj xarakterini ochish, ruhiy holatni ifodalash, konfliktini yuzaga keltirish,

milliy-madaniy qadriyatlarni aks ettirish hamda muallifning badiiy konsepsiyasini namoyon etish vazifalarini ham bajarishi aniqlandi.

Muhokama. Antroposentrik tilshunoslik nuqtayi nazaridan nutqiy aktlar insonning kommunikativ faoliyati mahsuli sifatida talqin qilinadi. Shu bois badiiy matnda nutqiy aktlarni tahlil qilish jarayonida faqat lisoniy shakl yoki grammatik qurilishga emas, balki soʻzlovchi shaxs, uning kommunikativ maqsadi, individual tajribasi, ruhiy holati va madaniy dunyoqarashiga ham eʼtibor qaratish zarur. Badiiy diskursning oʻziga xosligi shundaki, unda nutqiy aktlar real kommunikativ vaziyatdan farqli ravishda estetik va badiiy maqsadlarga boʻysundiriladi.

Badiiy matnda nutqiy aktlarning pragmatik tabiati ularning illokutiv va perlokutiv xususiyatlari bilan ham belgilanadi. Nutqiy aktning tashqi grammatik shakli bilan uning haqiqiy kommunikativ maqsadi har doim ham mos kelavermaydi. Ayniqsa, badiiy diskursda bilvosita nutqiy aktlarning qoʻllanilishi keng kuzatiladi. Bu esa badiiy matnda yashirin maʼno, implikatura, presuppozitsiya va kontekstual semantikaning faollashuviga olib keladi.

Shuningdek, badiiy matndagi nutqiy aktlar lingvomadaniy va lingvomaʼnaviy axborotni tashuvchi vosita sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ularda xalqning tarixiy xotirasi, milliy tafakkuri, axloqiy meʼyorlari, qadriyatlar tizimi va madaniy tajribasi oʻz aksini topadi. Shu sababli nutqiy aktlarni antroposentrik yondashuv asosida oʻrganish badiiy diskursning kommunikativ, pragmatik va madaniy tabiatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Natijada badiiy matnda nutqiy aktlar nafaqat kommunikativ vazifani bajaruvchi birlik, balki lingvoshaxsning individual dunyoqarashi, estetik tafakkuri va milliy-madaniy ongini ifodalovchi murakkab antroposentrik hodisa sifatida namoyon boʻlishi aniqlandi.

Xulosa. Badiiy matnda nutqiy aktlarning antroposentrik talqini ularning inson omili bilan uzviy bogʻliq murakkab pragmatik hodisa ekanligini koʻrsatadi. Tadqiqot natijalariga koʻra, nutqiy aktlarning voqelanishi soʻzlovchining kommunikativ maqsadi, individual tajribasi, emotsional holati, lingvoshaxs xususiyatlari va milliy-madaniy dunyoqarashi bilan belgilanadi.

Badiiy diskursda nutqiy aktlar kommunikativ axborotni uzatish bilan bir qatorda, personaj xarakterini ochish, ruhiy holatni ifodalash, estetik taʼsirni kuchaytirish, milliy-madaniy qadriyatlarni aks ettirish va muallifning badiiy konsepsiyasini ifodalash kabi funksiyalarni ham bajaradi. Shu bilan birga, nutqiy aktlarning illokutiv kuchi va perlokutiv taʼsiri kommunikativ vaziyat, lingvoshaxs va madaniy kontekst bilan chambarchas bogʻliq ekanligi asoslandi.

Demak, badiiy matnda nutqiy aktlarni antroposentrik yondashuv asosida tadqiq etish pragmalingvistika, badiiy diskurs nazariyasi, lingvomadaniyatshunoslik va lingvomaʼnaviyat masalalarini oʻzaro integratsiyalashgan holda oʻrganish imkonini beradi. Bu esa oʻzbek tilshunosligida nutqiy aktlar nazariyasining metodologik asoslarini yanada boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Wierzbicka, A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.
2. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002.
3. Маслова, В. А. Лингвокультурология. Москва: Академия, 2001.
4. Кубрякова, Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
5. Safarov, Sh. Pragmalingvistika. Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2008.

6. Mahmudov, N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab.... Toshkent: Mumtoz so‘z, 2012.
7. Nurmonov, A. Tanlangan asarlar. II jild. Lingvistik pragmatika va nutq nazariyasi. Toshkent: Akademnashr, 2012.
8. Hakimov, M. O‘zbek pragmalingvistikasi masalalari. Toshkent: Fan, 2013.
9. Yo‘ldoshev, B. Badiiy matn lingvopoetikasi. Toshkent: Tafakkur, 2016.
10. Xudoyberganova, D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2015.
11. Rasulov, R. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
12. Ne‘matov, H., Bozorov, O. *Til va nutq*. Toshkent: O‘qituvchi, 1993.

JAMOL KAMOL SHE'RIYATIDA EKSPRESSIV VA BILVOSITA NUTQIY AKTLARNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI <i>Akramova Surayo Renatovna</i>	198
TASK-BASED LANGUAGE TEACHING (TBLT) AS AN EFFECTIVE APPROACH TO DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ESL LEARNERS <i>Abdullayeva Sevinchay Otanazar qizi</i>	204
ONA TILI VA TABIIY FAN MATNLARINING O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHDAGI ROLI <i>Barakayeva Shahnoza Fazliddin qizi</i>	209
ZAMONAVIY RUS TILI SO'Z YASALISHIDAGI INNOVATSION JARAYONLAR: TENDENSIYALAR VA LINGVISTIKA FANINING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI <i>Umarova Firuzbonu Jamshidbek qizi</i>	214
DEVELOPING EFL LEARNERS' SPEAKING AND WRITING SKILLS THROUGH BLENDED LEARNING <i>Achilova Risolat A'zamovna, Ugiylov Isakova Rustamjon kizi</i>	221
BADIIY MATNDA NUTQIY AKTLARNING ANTROPOSENTRIK TALQINI <i>Akramova Surayo Renatovna</i>	228
METHODOLOGY FOR DEVELOPING LINGUOCULTURAL COMPETENCE OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS THROUGH FAIRY TALES <i>Djabborova Feruza Azamovna</i>	232
Ijtimoiy fanlar	
JINOYATCHILIK KELIB CHIQISHINING IJTIMOIIY-IQTISODIY SABABLARI, MA'NAVIY-AXLOQIY OMILLARI <i>Xudoyberdiyeva Dilnoza Farxodovna</i>	239
TARBIYA DARSLARIDA HADISLARDAN FOYDALANISH ORQALI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANI TAKOMILLASHTIRISH <i>Fayzullayeva Gulnoza Kamolovna</i>	245
Aniq va tabiiy fanlar	
BO'LAJAK BIOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARIDA O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA <i>Usmonova Mubashira Suvonovna, Saidova Lobar Jaxonovna</i>	251
BIOLOGIYA DARSLARIDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASI ORQALI O'QUVCHILARNING EKOLOGIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI <i>Ibragimova Sitorabonu Akmal qizi</i>	258